

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра Туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
_____ Давиденко І.В.
“ ” _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності 242 Туризм
за освітньою програмою туризм

за темою:

«Стан та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Одеському
регіоні»

Виконавець

Студент факультету міжнародної економіки
Жулай Ілона Русланівна
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник

_____ к.е.н.
(науковий ступінь, вчене звання)
Нєчева Наталя Валеріївна
_____ (прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Одеса 2020

АНОТАЦІЯ

Жулай І.Р. «Стан та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра зі спеціальності «242 туризм» за освітньою програмою «Туризм».

Одеський національний економічний університет. – Одеса, 2020.

У роботі досліджено сутність і значення санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності, вивчено особливості класифікації лікувально-оздоровчих закладів у туристичній індустрії.

Проаналізовано стан лікувально-оздоровчого туризму України у порівнянні з країнами центральної Європи, оцінені рекреаційні умови і ресурси в Одеському регіоні, виявлена роль і місце лікувально-оздоровчого туризму і рекреаційного господарства в економіці Одеського регіону.

Запропоновано напрями підвищення ефективності функціонування лікувально-оздоровчих закладів в Україні та шляхи вдосконалення інфраструктури вітчизняного лікувально-оздоровчого туризму з урахуванням зарубіжної практики.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, санаторно-курортний заклад, рекреаційні ресурси, курорти, оздоровлення, рекреація, Одеський регіон.

ABSTRACT

Zhulai I. R. "State and prospects of development of medical and health tourism in the Odessa region"

Qualification work for obtaining a bachelor's degree in the specialty "242 tourism" in the educational program "Tourism".

Odessa national economic University-Odessa, 2020.

The paper examines the essence and significance of the sanatorium and resort complex in the system of tourism activities, studied the features of classification of health facilities in the tourism industry.

The article analyzes the state of health tourism in Ukraine in comparison with the countries of Central Europe, assesses recreational conditions and resources in the Odessa region, and identifies the role and place of health tourism and recreation in the economy of the Odessa region.

The directions of improving the efficiency of medical and health institutions in Ukraine and ways to improve the infrastructure of domestic medical and health tourism, taking into account foreign practice, are proposed.

Keywords: health tourism, sanatorium-resort institution, recreational resources, resorts, health improvement, recreation, Odessa region.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ	7
1.1. Санаторно-курортний комплекс у системі туристичної діяльності: сутність і значення.....	7
1.2. Особливості класифікації лікувально-оздоровчих закладів у туристичній індустрії	14
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	28
2.1. Стан лікувально-оздоровчого туризму України у порівнянні з країнами центральної Європи	28
2.2. Оцінка рекреаційних умов і ресурсів в Одеському регіоні.....	48
2.3. Роль і місце лікувально-оздоровчого туризму і рекреаційного господарства в економіці Одеського регіону.....	58
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ ТА ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ.....	72
3.1. Напрями підвищення ефективності функціонування лікувально-оздоровчих закладів в Україні.....	72
3.2. Шляхи вдосконалення інфраструктури вітчизняного лікувально-оздоровчого туризму з урахуванням зарубіжної практики.....	83
ВИСНОВОК.....	90
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	96
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Інтеграція України до Європейської спільноти вимагає від керівництва держави термінових рішень щодо вдосконалення соціального комплексу, у тому числі рекреаційного. Турбота про охорону та зміцнення здоров'я населення є одним з найважливіших завдань цивілізованого суспільства. Адже високий потенціал фізичної та розумової діяльності людей служить передумовою їх повноцінного життя.

З огляду на те, що Україна має один із найкращих природних лікувально-оздоровчих потенціалів у Європі, питання вдосконалення санаторно-курортного комплексу стає одним з найпріоритетніших напрямів розвитку вітчизняного туризму, зокрема його лікувально-оздоровчого виду, що призводить до поповнення бюджету і зміцнення державної економіки в цілому.

Україна має всі необхідні умови для розвитку рекреаційного комплексу. У країні є лікувально-оздоровчі, спортивні (туристичні), пізнавальні системи комплексу. У нас багато рекреаційних ресурсів: бальнеологічних (мінеральних вод, грязей), кліматичних, ландшафтних, пляжних, пізнавальних.

У сучасному світі відпочинок, рекреація, туризм, оздоровлення – що врешті-решт означає здоров'я – є найвищою соціальною цінністю. Тому за останні кілька десятиріч у світі поступово зростає значення туризму і рекреації. Це пов'язано в першу чергу із значним ростом доходів населення економічно розвинутих країн, зростанням загальноосвітнього рівня людей, розвитком транспортного сполучення.

Актуальність кваліфікаційної роботи обумовлюється тим, що індустріальний розвиток цивілізації, забруднення екологічних систем навколо великих промислових районів, збільшення психологічного навантаження на людину через прискорення темпу життя, змушує все більшу кількість людей шукати відпочинок та оздоровлення в поки що екологічно благополучних регіонах світу. Таким чином, у багатьох державах обслуговування рекреантів

стало не лише самостійною галуззю економіки, але й життєво необхідною формою задоволення потреб людини. Володіючи величезним природнім потенціалом, Україна усвідомлює необхідність розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури.

Відвідавши нашу Україну, туристи мають можливість не тільки відпочити і відтворити функціональні можливості свого організму, але й ознайомитись з її історією та культурою. Саме тому організація оздоровчо-рекреаційної діяльності в Україні є актуальним питанням сьогодення.

Значним внеском у дослідження теоретичних і практичних проблем розвитку лікувально-оздоровчого туризму, рекреації стали праці вчених Галасюк С.С., Гродзинської І.О., Семенова В.Ф., Нездоймінов С.Г., Нєчевої Н.В., Литовченко І.Л., Яременко С.Г., Михайлюк О.Л., Мигалина Ю.Ю. та інші.

Метою дослідження є вивчення аналізу сучасного стану лікувально-оздоровчої діяльності, санаторно-курортної та рекреаційної бази в Україні та Одеському регіоні, виявленні основних проблем, які гальмують їх розвиток, а також у пропонуванні певних заходів щодо їх вирішення.

У відповідності з поставленою метою в даній роботі вирішуються наступні **завдання**:

- визначити сутність і значення санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності;
- вивчити особливості класифікації лікувально-оздоровчих закладів у туристичній індустрії;
- проаналізувати стан лікувально-оздоровчого туризму України у порівнянні з країнами центральної Європи;
- оцінити рекреаційні умови і ресурси в Одеському регіоні;
- виявити роль і місце лікувально-оздоровчого туризму і рекреаційного господарства в економіці Одеського регіону;
- запропонувати напрями підвищення ефективності функціонування лікувально-оздоровчих закладів в Україні;

- запропонувати шляхи вдосконалення інфраструктури вітчизняного лікувально-оздоровчого туризму з урахуванням зарубіжної практики.

Об'єктом дослідження є процес розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні та в Україні.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів розвитку економічних відносин, що виникають в процесі функціонування лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні.

Методи дослідження. З метою досягнення поставлених завдань у роботі використовувалися такі методи дослідження: узагальнення та систематизації; системного і комплексного аналізу; розрахунково-аналітичні та порівняльні; метод системного аналізу та синтезу; графічні й табличні методи.

Інформаційна база дослідження. Інформаційно-нормативною базою дослідження стали закони України, Укази Президента України, нормативні документи Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, офіційні матеріали Державної служби статистики України у Одеській області та Департаменту інфраструктури та туризму Одеської обласної державної адміністрації, офіційні матеріали та публікації міжнародних організацій, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаної літератури і додатків.

Публікації за темою кваліфікаційної роботи: За результатами виконання кваліфікаційної роботи опубліковано статті:

Жулай І.Р. Сутність і значення санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності. / І.Р. Жулай/ матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України», Одеса, ОНЕУ, 15 квітня 2020 р.

ВИСНОВКИ

1. Визначено сутність і значення санаторно-курортного комплексу у системі туристичної діяльності. Отже, суб'єкти санаторно-курортного туризму (а саме контрагенти чи виконавці послуг): санаторії, пансіонати, будинки відпочинку тощо повинні бути розташовані у відповідних місцевостях, які володіють необхідними природними ресурсами. Такі місцевості, як правило, і є курортами. Згідно із Законом України «Про курорти», курорт - це освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, які використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації, підлягає особливій охороні.

2. Вивчено особливості класифікації лікувально-оздоровчих закладів у туристичній індустрії. Виявлено, що якщо у дефініціях секторів туризму, пов'язаних зі спа-лікувальним туризмом, все-таки прослідковуються певні узагальнення, то у класифікації спа-закладів (або лікувально-оздоровчих закладів) взагалі відсутній єдиний стандарт. Різні державні та недержавні організації, професійні об'єднання пропонують свої класифікації спа-закладів. Найбільш повну класифікацію спа-закладів запропонувала Європейська СПА Асоціація ISPA). Відповідно до неї розрізняють: спа-клуби, медичні спа, мінеральні спа, спа-готелі, денні спа, спа-круїзи (морські, річкові, озерні тощо).

Українська СПА асоціація та Союз професіоналів СПА, готелів та велнес-курортів України – єдині, виявлені експертом професійні національні СПА-асоціації в Україні, – не пропонують власних класифікацій. Натомість в Україні існує офіційна статистична класифікація санаторно-курортних і оздоровчих закладів, яка включає санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, бази та інші заклади відпочинку, а також заклади 1-2 денного перебування. В Україні ті ж класи об'єднані в категорію «спеціалізовані засоби розміщення» на противагу

«загальним засобам розміщення (готельних та аналогічних засобів розміщення)».

В Україні законодавством визначається тільки поняття «санаторно-курортні та оздоровчі заклади», а поняття спа-велнес туризму у нас слугують для означення додаткових готельних послуг чи послуг побутового обслуговування населення (у випадку спа-центрів).

3. Проаналізовано стан лікувально-оздоровчого туризму в Україні у порівнянні з країнами Центральної Європи. Україна має все необхідне для розвитку сучасної туристичної індустрії. Перебуваючи в центрі Європи на перехресті транспортних сполучень, наша країна має, до того ж, сприятливі природно-кліматичні умови, багату історико-культурну спадщину, національно-етнографічні, людські і матеріальні ресурси. Загальна площа придатних для туризму і відпочинку природних ландшафтів становить 9,4 млн. га, які і до теперішнього часу ще повністю не освоєні. На території нашої держави налічується понад 125 тис. пам'яток археології, архітектури, історії та мистецтва, працюють сотні унікальних музеїв.

Аналіз і оцінка сучасного стану санаторно-курортного комплексу на території України свідчить про те, що курортна рекреація повинна стати пріоритетною сферою перспективного розвитку туризму нашої держави. Оздоровчо-лікувальний туризм може забезпечити значні валютні надходження, сприяти зміцненню національної грошової системи і створити у цій сфері нові робочі місця.

За кількістю іноземних туристів, що відпочивали з лікувально-оздоровчою метою, ми значно відстаємо від досліджуваних країн: від Чехії – у 13,1 рази, від Угорщини – у 11,2 рази, від Словаччини – у 2,6 рази, та від Польщі – у 1,6 рази.

За лікувально-оздоровчу діяльність Україна отримала дохід у 9 507 504 у.о., в той час як Польща отримала 28 127 989 у.о. І хоча наша країна, і сусідня Польща мають найнижчі показники кількості іноземних туристів, які відпочивали з лікувально-оздоровчою метою, та все ж, завдяки

обслуговуванню туристів-резидентів отримують найбільші доходи серед досліджуваних країн за лікувально-туристичну діяльність.

Порівняльна характеристика ринку лікувально-оздоровчих послуг України та країн Центральної Європи свідчить про те, що вітчизняний ринок має свої проблеми. І хоча за кількісними показниками діяльності Україна не поступається досліджуваним країнам, проте ми можемо перейняти їх досвід організації лікувально-оздоровчого туризму шляхом створення єдиного органу контролю, моніторингу та підтримки курортів та підприємств. Потрібно створити законодавчі та нормативні акти, які б виключали суперечності щодо трактування терміну «лікувально-оздоровчого туризму» та його основних понять.

4. Здійснена оцінка рекреаційних умов і ресурсів в Одеському регіоні. Одеська область знаходиться серед регіонів-лідерів України за рекреаційним потенціалом. Головною особливістю території Одеської області є її приморське положення, широкий «вихід» до моря і положення на європейських і світових водних шляхах (вагомий чинник міжнародного туризму). Одещина має високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал, зокрема, теплий клімат, морські пляжі, лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, ропу лиманів та озер, унікальні природні комплекси, мальовничі краєвиди, мисливські та рибальські угіддя, акваторії лиманів, озер, моря, придатні для водного спорту та оздоровлення. Поєднання всіх цих факторів створює умови, надзвичайно сприятливі для організації відпочинку і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

У структурі рекреаційного потенціалу Одеської області визначальну роль відіграють цілющі фактори причорноморських лиманів: особливий мікроклімат, вода лиманів з розчиненими в ній солями (ропа), пісок їх узбережжя, лікувальні грязі. Найбільш інтенсивно використовуються грязі Куяльницького лиману, найбільш якісні за властивостями, і Будацького та Тилігульського лиманів.

Невід’ємною і важливою складовою рекреаційних ресурсів є мінеральні води. В межах території Одеської області розташовано кілька провінцій з мінеральними водами: азотні різного іонного складу (термальні), хлоридні, натрієві і кальцієво-натрієві - у центральній частині області, на півночі – сульфатні різного катіонного складу та гідрокарбонатно-сульфатнохлоридні натрієві, у південній частині – метанові та азотно-метанові (гідрокарбонатно-хлоридні натрієві, кальцієві та магнієво-кальцієві).

Грязі Одеського регіону активно використовуються для лікувальних цілей. Курорт Сергіївка використовує грязі Будацького, курорт Куяльник - Куяльницького лиману. Донні відкладення Куяльницького лиману переважно складаються з мулу, піску, глини. Лікувальні грязі (чорний та темно-сірий мул) займає центральну, глибоководну частину лиману, прибережні ділянки складені пісками, глинами і зеленувато- сірими мулами.

5. Виявлена роль і місце лікувально-оздоровчого туризму і рекреаційного господарства в економіці Одеського регіону. *Рекреаційний комплекс* є одним з перспективних і пріоритетних секторів господарства Одещини. Це розгалужений міжгалузевий комплекс, що охоплює такі види діяльності, як лікувально-оздоровча, масовий відпочинок, спортивний відпочинок, туризм. З одного боку, рекреація і туризм зачіпають практично всі сектори і галузі господарства: промисловість, сільське господарство, транспорт та інфраструктурні галузі, соціальну сферу в цілому, сферу обслуговування, соціальну інфраструктуру, культуру, освіту, науку, управління.

З другого - у складі господарського комплексу формуються напрямки економічної діяльності і галузі, безпосередньо пов’язані з рекреацією та туризмом, такі як масовий відпочинок населення - неорганізований і організований, і туризм. Існує також і потужна *сфера побутової рекреації населення*, яка на даний час ще не позначена як складова господарського комплексу і яка, тим не менш, потребує і дослідження, і планування, і

управління. Географи традиційно називають рекреаційно-туристичне господарство країни чи регіону рекреаційним або ж рекреаційно-туристичним комплексом, підкреслюючи його міжгалузовий склад і характер.

6. Запропоновано напрями підвищення ефективності функціонування лікувально-оздоровчих закладів в Україні. Для вдосконалення діяльності закладів санаторно-курортного та оздоровчого профілю запропоновано вжити низку заходів: створити дієві умови для залучення інвестицій у розвиток санаторно-курортної діяльності з метою модернізації матеріально-технічної бази наявних комплексів, закупівлі сучасного медичного обладнання, підвищення комфортабельності перебування відпочиваючих та якості їх обслуговування; встановити систему податкових пільг для санаторно-курортних та оздоровчих закладів, а також для підприємств, які купуватимуть путівки для своїх співробітників, з метою підвищення підприємницької активності у цій сфері; створити дієвий механізм соціального захисту населення для гарантування державою оплати конкретних санаторно-курортних путівок конкретним споживачам; забезпечити конструктивну взаємодію органів державної влади України та її суб'єктів для комплексного раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів та їх збереження; розробити та впровадити державну і регіональні програми розвитку санаторно-курортної галузі для координації зусиль усіх сторін, зацікавлених в її успішному функціонуванні т.д.

Сьогодні серед основних завдань для розвитку сучасної вітчизняної системи лікувально-оздоровчого туризму (у розрізі спа) виділяють: розробка і впровадження стандартів відповідності якості, використання ресурсів, вимог до устаткування, що залучається для СПА-процедур; включення критеріїв Європейської асоціації курортів (ЕАК) до правової бази України; підготовка інструкцій та положень для СПА-кабінетів; розробка стандартів сумісності СПА-процедур, СПА-програм, методик застосування СПА-процедур, показань і протипоказань; підготовка програм навчання персоналу, підготовки лікарів для якісної роботи в СПА-

кабінетах і центрах; обґрунтування використання і проведення оздоровчих і естетичних методик в СПА; створення сучасної системи контролю стану пацієнта; впровадження стандартів якості надання послуг і рівня проведення процедур.

7. Запропоновано шляхи вдосконалення інфраструктури вітчизняного лікувально-оздоровчого туризму з урахуванням зарубіжної практики. Сучасна інфраструктура лікувально-оздоровчої сфери Одеського регіону вимагає суттєвих змін у напрямку вдосконалення, модернізації та суттєвих інвестувань. На порядку денному стоїть: збереження лікувальної спеціалізації курортів, створених на базі високоякісних кліматичних, бальнеологічних і грязьових ресурсів, в яких створені унікальні високоефективні методики курортного лікування, проведення їх комплексної модернізації; створення бальнеогрязелікувальних комплексів на озерах та лиманах; налагодження виробництва та експорту лікувальної та парфумерно-косметичної продукції;

- розширення лікувально-профілактичних послуг здравниць і готелів (SPA-програми, короткострокові «тури краси» тощо).

На регіональному рівні пропонуємо наступні кроки для удосконалення функціонування лікувально-оздоровчого сектору Одеського регіону: розширення споживчої аудиторії українського лікувально-оздоровчого тур продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Л. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Людмила Агафонова, Ольга Агафонова; Київський ун-т туризму, економіки і права. – К.: Знання України, 2012. – 351 с.
2. Александрова А.Ю. География мировой индустрии туризма / А.Ю.Александрова. – М., 1998. – 282 с.
3. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник / А.Ю.Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 470 с.
4. Бабинец Е.Э. Лечебно-минеральные воды / .Бабинец Е.Є., .Шестопалов В.М., Моисеева Н П., – К.: Наукова думка, 2016. – 140 с.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К.: Палітра, 1998. – 130 с.
6. Вивчення потенційних ринків для Спа-лікувального туристичного сектору Криму // Звіт Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) Проекту «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність». – К., 2017. – 110 с.
7. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс] :Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://unwto.org/>
8. Галасюк С. С. Проблеми розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні / С. С. Галасюк, К. А. Галасюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки: науковий журнал. Серія: Економічні науки. Вип. 5. – Луцьк: ССНУ ім. Лесі Українки, 2013.
9. Герасименко В. Г. Організація надання туристичних послуг: навчальний посібник / В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк. – Одеса: Атлант, 2014. – 242 с.
10. Герасименко В.Г. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л. Михайлюк . — К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. — 332 с.
11. Герасименко В. Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / В. Г. Герасименко, Г. К. Бедрадіна, С. С. Галасюк та інші / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с
12. Головне управління статистики в АР Крим [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.sf.ukrstat.gov.ua/ukgturizm.htm#_san

13. Давиденко І. В. Питання визначення якості готельних послуг / І. В. Давиденко, А. В. Ушатова // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпро: НО «Перспектива», 2017. – Ч. 1. – С. 78-81.
14. Давиденко І. В. Сучасні напрями стратегічного управління туристичним підприємством / І. В. Давиденко // Економічні студії. – Львів: ГО «Львівська економічна фундація», 2017.- №2 (15) – С. 23-27.
15. Давиденко І. В. Культурний туризм як сучасний напрямок використання та збереження історико-культурної спадщини Одеського регіону / І. В. Давиденко // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Випуск 2 (08). - Ч. 2. – С. 49 – 53.
16. Державне агентство України з туризму та курортів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.tourism.gov.ua/>
17. Дмитриевский Ю..Д. Туристские районы мира: Учеб. пособие / Ю..Д..Дмитриевский. - Смоленск, 2017. – 316 с.
18. Єжов В.В. Спа-технології у відновлювальній медицині та курортології: стан та перспективи розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В..В..Єжов, О. А. Гоженко, С. Н. Бучинський, І.Ф. Душкін. – Режим доступу: <http://sankurort.ua/uk/4/22/31/>.
19. Загальне положення про санаторно-курортний заклад, затверджене постановою КМУ від 11.07.2001 № 805 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
20. Индустрия туризма / [Биржаков М.Б., Никифоров В.И., Велемеев.Р..А., и др.]. – М., 2001. – 399 с.
21. Ідеї для професіоналів СПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spatrade.com>
22. Iaromenko S.G., Shykina O.V., Niecheva N.V. Wooden sacral architecture as an object of cultural tourism in Ukraine // Journal Geology, Geography and Geocology, 2019, 28(4), P. 661-672.
23. Квартальнов В. А. Иностранный туризм / В.А.Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2018. – 312 с.
24. Ковалев-Случевский К. Spa – новый вид отдыха и лечения: Мини-путеводитель: что, почему и где лучше [Электронный ресурс] / К.Ковалев-Случевский.–Режимдоступа: http://www.kkovalev.ru/SPA_1.htm
25. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі, схвалена розпорядженням КМУ від 23 квітня 2003 р. N 231-р [Електронний

- 115 ресурс]: – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart95/idx95147.htm>
26. Концепція розвитку туризму в Севастополі до 2015 р., затверджена рішенням міської Ради №2866 від 16 жовтня 2007р.
 27. Корякина А. Влияние восточной философии на формирование современного направления оздоровительной индустрии – велнес-философии / А. Корякина; автореферат дисертації. - Екатеринбург, 2018
 28. Котлер Ф. Маркетинг: Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Д. Боуэн, Д. Мейкенз: пер. с англ. – М., 1998. – 411 с.
 29. Курортні ресурси України. – К.: Лтд, 2015. – Вип. IV, ч. I. – 155 с.
 30. Кучиркина М. Знакомтесь: SPA-индустрия / М.Кучиркина // Парад Отелей. – 2016. – №3. – С.10-12.
 - 28. Мальська М.П. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: Монографія / М. П. Мальська М.П., М. Й. Рутинський, Н.М.Паньків. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 268 с.
 31. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник / М.П.Мальська, Н.В.Антонюк, Н.М.Ганич. – К.: Знання, 2018. – 661.с.
 32. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух – К.: ЦУЛ, 2014. – 272 с.
 33. Маньшина Н. В. Спа-туризм: исторический опыт и перспективы развития./ Н. В. Маньшина; 7-ая международная выставка эксклюзивного туризма – LUXURY [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.luxury-moscow.ru/forum/arch/2006/article.php>.
 34. Масляк П.О. /Країнознавство: Підручник. – К.: Знання, 2017. – 292 с.
 33. Міжнародна СПА Асоціація (International SPA Association) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.experienceispa.com/>
 35. Михайлюк О. Л. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476>.
 36. Міністерство курортів і туризмів АР Крим [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://www.crimea.gov.ua/>
 37. Семенов В. Ф. Ефективне управління трудовими ресурсами підприємств санаторно-курортного комплексу / В. Ф. Семенов, Н. В. Нечева // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики:

- матеріали Четвер. міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 18 верес. 2015 р. – О.: Атлант, 2015. – С. 180-183.
38. Нездойминов С. Г. Туристический поток – фактор конкурентоспособности региона / С. Г. Нездойминов // *Ars Administrandi*. – 2014. - № 3. – С. 78-83
 39. Nezdoyminov S. Regional Trends of the Tourist Flow in Ukraine / S. Nezdoyminov, O. Shykina // *International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities*. – 2016. - № 1 (1). – P. 12-18
 40. Нездойминов С.Г. Територіальна організація сільського зеленого та аграрного туризму в Україні: сучасні проблеми, передумови та перспективи розвитку / С.Г. Нездойминов, Н.М. Андрєєва // *Зелена економіка. Зелені технології. Зелені інвестиції: міжн. конф., 6-7 жовтня 2011р.: збірка тез.* – Одеса: ППРЕЕД НАН України, 2011. – С. 183-187.
 41. Нездойминов С. Г. Современные тенденции развития лечебнооздоровительного туризма в Украине / С. Г. Нездойминов // *Федеральный научно-практический журнал. Туризм: право и экономика*. – М: Издательская группа «Юрист». – 2014. – № 2. – С. 20-24.
 42. Нечева Н. В. Напрями удосконалення управління якістю послуг підприємств рекреаційної сфери» / Н. В. Нечева / *Економіка та фінанси: наук. журн.* – Vienna: East-West Association for Advanced Studies and Higher Education Gmbh, 2015. – P. 174-177.
 43. Нечева Н. В. Концептуальні розробки ефективного механізму управління трудовими ресурсами підприємств санаторно-курортного комплексу / Н. В. Нечева // *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: зб. наук. пр. Харків. нац. автомобіл.-дорож. ун-ту.* – Х.: ХНАДУ, 2015. – № 1 (8). – Т. 2. – С. 39-43.
 44. Павлоцький В. Я. Аналіз залежності рівня конкурентоспроможності туристичних підприємств від контрольованої ними ринкової частки / В. Я. Павлоцький // *Економіка і управління.* – 2013. - №5. – С. 24-30.
 45. Семенов В. Ф. Макроекономічний контекст ефективного управління персоналом підприємств курортно-рекреаційної сфери: монографія / В.Ф. Семенов, Н.В. Нечева. – Бондаренко М.О., 2019. – 258 с.
 46. Семенов В. Ф. Дослідження процесів управління персоналом підприємств курортно-рекреаційної сфери: термінологічні уточнення / В. Ф. Семенов, Н. В.Нечева // *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць.* – Одеса: Одеський національний економічний університет, 2015. – Вип. 3. – № 58. – С. 214-220.

47. Шикина О. В. Инфраструктура туризма и гостеприимства как фактор инновационного развития региональной экономики/ О. В. Шикина, С. Г. Нездойминов// Система «наука – технологи – инновации»: методология, опыт, перспективы»: метариалы Международной научно-практической конференции, 26-27 октября 2017 г. / Под ред. В.В. Гончарова. – Мн.: Центр системного анализа и стратегических исследований НАН Беларуси, 2017. – С. 563- 567.
48. Шикіна О.В. Моніторинг туристичного потоку в контексті стратегії регіонального розвитку / О. В. Шикіна, С. Г. Нездоймінов // «Dezvoltarea sistemelor sociale și economice într-un mediu competitiv la nivel global», conferinta internationala știintifico-practica (2016 ; Chisinau). Conferinta internationala știintifico-practica «Dezvoltarea sistemelor sociale și economice întrun mediu competitiv la nivel global», 29 februar. 2016, Chisinau. – Chisinau, 2016. – 167-171 p.
49. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму/ С.К. Харічков, С.Г. Нездоймінов, І.М. Дишловий // Маркетинг і менеджмент інновацій. Науковий журнал. – 2011. – №6. – С.145-149.
50. Яременко С. Г. Лікувально-оздоровчий туризм Одеської області: сучасний стан та стратегічні напрямки розвитку / С. Г. Ярьоменко // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9.10.2015 р. – Херсон: ПП Вишемирський, 2015. – С. 449-455.